

ANDERS ÅSLUND:

Östeuropas ekonomiska historia efter 1945

Den polske professorn i nationalekonomi, Włodzimierz Brus, bor numera i Oxford. Hans bok om Östeuropas ekonomiska historia efter andra världskriget har nu utkommit på svenska. Den skildrar utvecklingen i samtliga öststater utom Sovjetunionen.

Efter andra världskriget har en omfattande engelsk och tysk litteratur vuxit fram om de östeuropeiska ländernas ekonomi och politik. Flertalet böcker handlar om ett enda land. Andra består av artiklar om varje enskilt land under en kortare period. Däremot finns det få historieböcker om Östeuropa efter kriget, och bortsett från allomfattande västtyska handböcker, kan jag inte erinra mig någon samlad ekonomisk efterkrigs-historia för Östeuropa. Det är därför glädjande, att Liber i år gett ut en sådan bok: *Östeuropas ekonomiska historia efter 1945*, skriven av den polske nationalekonomen Włodzimierz Brus.

Denna bok utgör en del av ett planerat engelskt flerbandsverk om Östeuropas ekonomiska historia efter första världskriget, som redigeras av Michael Kaser i Oxford. Den engelska publikationen har fördröjts, men Brus' verk är så efterfrågat, att det redan getts ut på italienska och japanska. Det är tacknämligt, att Liber givit den svenska publiken tillgång till denna bok före den brittiska.

Det är svårt att tänka sig en mer lämplig författare än Brus för ett verk som detta. Hans biografi är remarkabel. Född 1921 och uppvuxen som fattig jude i Warszawa, blev han kommunist i tonåren och begav sig frivilligt till Sovjetunionen 1939 efter att Polen ockuperats. Trots diverse strapatser under kriget, hann han med en sovjetisk nationalekonomisk utbildning. Efter kriget återvände han till Warszawa, och redan som 26-åring spelade han en väsentlig roll i debatten om den polska planeringen. Brus var då hängiven stalinist. Vid 32 års ålder blev han professor i nationalekonomi. Vid det laget hade hans insikter för-

Anders Åslund är Doctor of Philosophy från Oxford universitet.

djupats. Han förespråkade med eftertryck att marknadskrafterna borde ges en större roll inom planekonomin. Hans idéer föreföll att bli tongivande i Polen 1956–57, och han kom att framstå som en av Östeuropas mest framträdande revisionister, men snart kom reaktionen. År 1958 fördömdes han i DDR, vilket sovjetiska tidningar tacksamt citerade. Slutligen attackerade Gomulka Brus och fem andra polska professorer i sitt stora antisemitiska tal 8 mars 1968. De avskedades från sina poster, men Brus lyckades stanna kvar i Polen till 1972, då han fann sig tvungen att utvandra. Liksom ett av de andra offren, Leszek Kołakowski, har han funnit en fristad i Oxford.

Brus' bok är en bred skildring av alla östeuropeiska länder (DDR, Polen, Tjeckoslovakien, Ungern, Rumänien, Bulgarien, Jugoslavien och Albanien), medan Sovjetunionen ej ingår. Tack vare att han diskuterar länderna i ett sammanhang, markeras de många gemensamma dragen. Jugoslavien har emellertid så få likheter med staterna i sovjetblocket, att det snarast förvillar att föra in Jugoslavien i ett östeuropeiskt sammanhang. Där emot är det efterblivna och envetet stalinistiska Albanien en illustrativ kontrast till övriga öststater.

Boken ger även en god inblick i hur SEV (Comecon) utvecklats – ett ämne som annars brukar vara svårtillgängligt.

Författaren ådagalägger sin goda kännedom om både västlig och östlig litteratur på området, vilken underlättas av att han läser minst tio språk. Källmaterialet är därför väl balanserat.

Brus aktar sig för att framhäva sin egen roll. Han refererar flera intressanta

diskussioner, utan att tala om att han själv deltog. I gengäld avstår han också från att nämna andra ekonomer, varför skildringen blir tämligen avpersonifierad. Likaså avstår han från anekdotiskt material.

Det märks att boken skrivits av en nationalekonom. Dess fokus är det ekonomiska systemets utveckling och den ekonomiska politikens förändringar. Ekonomiska resultat mäts med officiell statistik, som presenteras med vederbörliga reservationer. Brus låter sig inte imponeras av höga tillväxtsiffror, utan undersöker hur människors levnadsstandard och arbetsförhållanden utvecklats.

Boken behandlar i huvudsak perioden 1950–75. Ett kortare inledningskapitel redogör dessutom för åren 1945–49, och ett efterord för oss fram till 1981. Perioden 1950–75 har delats upp efter förändringar i den ekonomiska strategin. Åren 1950–53 kallas stalinismens höjdpunkt och 1953–56 tövädret eller den nya kursen. Åren 1957–65 motsvarar Chrusjtjoveran och 1966–75 första delen av Brezjneveran. I praktiken styrs skildringen inte särskilt hårt av denna periodisering.

Ett genomgående tema är cykliska växlingar i den ekonomiska strategin. Brus ser strävan att uppnå både ständig ekonomisk expansion och förbättring av levnadsstandarden som ett grundläggande dilemma.

Stalinismen erbjöd höga tillväxttal baserade på snabb mobilisering av fria resurser och oerhörda investeringar. Men åtminstone i Polen, Tjeckoslovakien och Ungern sjönk reallönerna märkbart från 1950 till 1953, samtidigt som olidliga marknadsobalanser uppkom överallt.

Åren 1953–57 var tillväxttakten lägre, men marknadsbalansen förbättrades, och reallönerna steg avsevärt. När investeringstakten återigen ökade från 1958, steg tillväxten först markant. I de mest utvecklade länderna – DDR och Tjeckoslovakien – rasade emellertid snart tillväxttakten, för att till slut bli negativ i Tjeckoslovakien 1963. Den stalinistiska strategin förmådde mobilisera fria resurser, men när de hade krympt till en obetydlighet behövdes i stället större effektivitet för högre tillväxt.

Brus understryker, att de abrupta förändringarna efter Stalins död i hela östblocket (vilka de sovjetiska ledarna var eniga om) visar hur litet sanning det låg i påståendet, att den stalinistiska hyperindustrialiseringen var en "objektiv nödvändighet". Ett flertal femårsplaner hade fått avbrytas, och överensstämmelsen mellan planer och resultat var ännu ringa. Likväl var den genomsnittliga tillväxttakten mycket hög, och varje förändring i strategin motverkade vissa negativa effekter.

Östeuropas sentida ekonomiska historia är i hög grad en historia om ekonomiska reformer. De har attraherat nationalekonomernas intresse såväl i öst som väst, eftersom de givit upphov till en rad intrikata frågeställningar. Åtstramningarna har däremot baserats på ett minimum av teori. Ett huvudmotiv för ekonomiska reformer har varit bristande ekonomisk effektivitet.

På 1950-talet upplevdes detta problem främst i de mer utvecklade länderna. Den första reformdiskussionen begränsades till DDR, Polen, Tjeckoslovakien och Ungern. Av politiska skäl fick den bara tillfälle att blomstra i Polen. Snart

sagt alla det stalinistiska systemets ekonomiska problem skärskådades. Senare reformdiskussioner har knappast introducerat någon aspekt som inte berördes i Polen 1956.

Framstående polska ekonomer utarbetade en alternativ modell för en socialistisk ekonomi. De önskade begränsa centralplaneringen till ett fåtal nyckelvariabler. Då skulle planerna verkligen kunna genomföras. I övrigt skulle ekonomin styras av reglerade marknadsmekanismer. Företagen skulle göras självständiga och ledas av arbetarråd. Förslagen motiverades med både politiska och ekonomiska skäl. När de konkretiserats hade emellertid Gomułka vänt sig mot reformer, och Chrusjtjov sökte stärka sitt grepp om Östeuropa. Politikerna gav aldrig reformen en chans. Brus presenterar Polens reformistiska ekonomiska råds historia som ett skolexempel på hur en främmande kropp tillbakavisas av en i grunden orörd, enväldig struktur.

Den andra reformvågen ägde större bredd och varaktighet. Den initierades av den sovjetiska Liberman-debatten 1962 och Kosygin-reformen 1965. Alla öststater led nu av effektivitetsproblem, vilket var en orsak till att denna reformvåg berörde alla öststater. En annan anledning var att reformen bara avsågs förändra den ekonomiska mekanismen. Det enda undantaget var Tjeckoslovakien, där reformen även hade politiska syften. Den avsågs skapa en bas för ett pluralistiskt socialistiskt system, genom att bryta monopolkontrollen över produktionsmedlen.

Brus diskuterar reformerna tämligen utförligt, vilket Rolf Eidem tidigare gjort på svenska. Brus benämner det jugosla-

viska systemet "marknadssocialism", medan den ungerska "nya ekonomiska mekanismen" från 1968 är en kombination av central planering och reglerad marknad.

Ungern är det enda land inom sovjetblocket, där marknadsmekanismens roll stärkts avsevärt och varaktigt. Reformen var radikal och väl förberedd. Från 1 januari 1968 avskaffades det obligatoriska planeringssystemet, och företagen anmodades att främst sträva efter vinst. Samtidigt genomfördes bla en marknadsorienterad prisreform, för att vinsten skulle bli ett meningsfullt effektivitetsmått. Trots många modifikationer överlever denna reform alltjämt.

Övriga öststater planerade och en del genomförde mindre genomgripande reformer. I samtliga fall har centralplaneringen emellertid överlevt, och flertalet reformåtgärder har omintetgjorts. Den mest märkbara förändringen är att den företagskoncentration som fortgått under hela efterkrigstiden accentuerats.

Brus konstaterar, att eftersom tjeckoslovakerna undvek blodsutgjutelse vid invasionen 1968, verkar det paradoxalt nog ha varit svårare för dem att genomföra en ekonomisk reform än det var för ungrarna efter invasionen 1956. De politiska förutsättningarna för en reform var nämligen osedvanligt goda i Ungern på 1960-talet.

Det finns flera skäl till att reformerna misslyckades i övriga länder, enligt Brus. För det första fanns det betydande intressen inom etablissemangen för att bibehålla det centralistiska systemet, som gav de styrande avsevärda materiella fördelar. För det andra anses den härskande eliten frukta att ekonomiska re-

former skall underminera dess politiska maktställning. För det tredje kan de ekonomiska förhållandena ibland vara ogynnsamma för reformer. Slutligen är det tekniskt svårt att kombinera en reglerad marknadsmekanism med den kvarvarande centrala planeringen.

Sedan mitten av 1970-talet har öststaternas tillväxttakt sjunkit till rekordlåga nivåer. Samtidigt har marknadsbalansen inte förbättrats utan tvärt om förvärrats. De grundläggande strukturproblemen i Polen är, enligt Brus, av samma art som i andra öststater. Endast svårigheternas grad varierar. Men Brus tror inte på några förestående ekonomiska reformer av vikt. Hans prognos för 1980-talet är att med litet tur kan de östeuropeiska ekonomierna hanka sig igenom 1980-talet utan större sammanbrott.

I stället för att förbereda ekonomiska reformer, räknar flera öststater med sjunkande effektivitet i sina innevarande femårsplaner. Inte minst sovjetblockets ekonomiska återhämtning under 1983 gör att få väntar sig några egentliga ekonomiska reformer under de närmaste åren. Ungern går dock försiktigt sin egen väg. De polska reformerna har hitintills varit alltför inkonsistenta för att tas på allvar. I övriga länder är ekonomisk reform ett skabröst ord.

Efter så många reformförsök och så få framgångar, finns det skäl att fråga om Östeuropas ekonomiska system över huvud taget kan reformeras. I vintras föreläste Brus på detta tema. Hans svar på frågan var: knappast.

Bokens framställning är inte direkt lättillgänglig och översättningen underlättar inte. Den är alltför ordagrann. Syntax och idiomatik är ofta mer engelsk än

svensk. Medan verbalsubstantiv är legio på engelska, tynger de ned en svensk text. Vissa försvenskningar behöver man nästan översätta till engelska för att förstå: "självanställningssektorn" (=the

self-employment sector, dvs den privata sektorn) och "objektiva funktionen" (=the *objective function*, dvs målvariablerna). Trots dessa skönhetsfel är detta en välbehörlig och läsvärd bok.

Dags att förnya prenumerationen!

Med detta häfte följer ett inbetalningskort för prenumerationen 1985.
Prenumerationspriset är kr 95:– (pensionärer 80:–).